

Rehabilitering av lese- og skrivefunksjon ved afasi

Basert på praktisk klinisk erfaring

Logopedene
Ingjerd Haukeland / Tone Sandmo / Synneve Stoller

Forord

Denne praktiske veilederen er kommet i stand fordi Louise Storm, mangeårig støttespiller i Afasiforbundet, ga en pengesum til Forbundet i forbindelse med sin 80-årsdag. Hun ville at pengene skulle brukes til å forbedre afasirammedes muligheter til å trene opp igjen lese- og skriveferdigheter. Hennes egen historie gjør at hun er sterkt engasjert i dette.

Louise Storm var lektor og forsker innen folkeminnegransking da hun ble rammet av afasi. Etter mye strev og trening, skrev hun boken om sine opplevelser av slaget og tiden etter, og om språk rehabiliteringen, «Runer fra de stummes land». En del år etter tok hun opp igjen sin forskning og gjorde noe så enestående som å fullføre sin doktorgrad, i 1995.

Vi er tre kolleger som har lang erfaring med afasirehabilitering ved Logopedtjenesten i Helse Bergen. Vårt samarbeid har tidligere ført til utarbeidelse av HAST-permen, utgitt i 2010. Erfaringer med samarbeidet gjorde at vi påtok oss å gjennomføre et prosjekt med tanke på å oppfylle Louise Storms intensjoner med sin pengegave.

Vi har valgt å lage en praktisk veileder som kan hjelpe logopeder med lese- skriveopplæring som en del av den totale språk rehabilitering.

Bergen, 25. oktober 2016

Ingjerd Haukeland

Tone Sandmo

Synneve Stoller

INNHOOLD

FORORD	S. 1
INNLEDNING	s. 3
KARTLEGGING	S. 4
Forutsetningsfunksjoner	s. 4
Aktuelt kartleggingsmateriell	s. 4
REHABILITERING AV LESE-SKRIVEFUNKSJON	S. 6
Logopedens intervensjon	s. 6
Materiell	s. 7
Skriving	s. 8
Ortografisk lesing	s.10
Begynnende opplæring av pasienter med store vansker	s.12
Matcheoppgaver	s.12
Videre opptrening av lese-skrivefunksjon	s.15
Semantiske vansker	s.16
Auditiv prosesseringsvansker	s.20
Fokus på fonologisk lesing og skriving	s.23
Lese-skrivetrening på høyere nivå	s.27
Synonymer	s.27
Antonymer	s.30
Homofone ord	s.30
Homonyme ord	s.31
Fremmedord	s.31
Sammensatte ord	s.33
Relasjoner	s.33
Spørreord	s.34
Preposisjoner	s. 36
Personlige pronomener	s.37
Ortografi og tegnsetting	s.37
Setningskonstruksjon og fri formulering	s.38

Innledning

Denne veilederen handler om hvordan vi tar skriftspråket i bruk som en naturlig, integrert del av den totale språkrehabiliteringen, samtidig som evnen til å lese og skrive trenes opp. Vi mener at man som regel ikke bør tenke at vi trener de fire språklige modalitetene separat. Multimodal tilnærming støttes av nyere forskning. Kognitiv nevropsykologisk retning er vår teoretiske basis. Tilnærmingen og de treningsaktivitetene vi presenterer er bygget på erfaring med hva som virker. Vi bruker primært begrepet pasient, ikke klient eller elev, om den afasirammede fordi vår erfaring er hovedsakelig fra arbeid i sykehus.

Interesse for og evne til lesing og skriving varierer hos afasirammede som hos andre. For noen har lesing og skriving hatt stor betydning, mens andre har liten lese- og skriveerfaring. Dette vil naturlig nok påvirke motivasjon og muligheter.

De fleste afasirammede, bortsett fra de med de aller største skadene, har rester av ortografisk leseferdighet bevart. Disse restene kan man styrke og utvide ved trening. Med aktiviteter som bygger på rester av leseferdigheter, kan man ta i bruk en stor mengde oppgavetyper og få større bredde og variasjon i arbeidet i logopedtimene og som egentrening for klienten.

Her presenterer vi forslag til hvordan man, gjennom diagnostiserende undervisning, kan finne ut hva slags nivå den afasirammedes lesefunksjon ligger på, og hva slags strategier han bruker. Logopeden kan så bygge på disse, både for å utvikle den rene leseferdigheten videre og for å støtte alle andre former for språktrening.

Vi gir forslag til aktiviteter og oppgaver på forskjellige nivå og til varierende typer vansker. Vi håper våre eksempler vil inspirere til å produsere egne oppgaver tilpasset den enkelte på forskjellige stadier i rehabiliteringen.

KARTLEGGING

Kartleggingen vil omfatte undersøkelse av forutsetningsfunksjoner, diagnostisering av svikt og bevarte ferdigheter innen lese-skriveprosessene. I tillegg kommer undersøkelse av den afasirammedes motivasjon og behov i forhold til lese-skrivefunksjon

Forutsetningsfunksjoner

Mange slagpasienter får synsvansker som synsfeltutfall, dobbeltsyn og ustabil fokusering. Det kan være aktuelt å få pasienten undersøkt hos øyelege. Neglekt kan også forstyrre lesefunksjonen, selv om pasienten egentlig kan lese. Det blir viktig å skille mellom synsvansker og afatiske lesevaner.

Pasienter med store vansker kan ha problemer med samhandling p.g.a. av apraksi og andre kognitive utfall. Dette kan prøves ut ved matching av like bilder, matching av like symboler med stigende abstraksjonsnivå, og matching av like ord. Oppgaver fra HAST-permen eller lignende kan nyttes.

Dersom pasienten klarer matcheoppgaver vet vi at han kan samhandle i en aktivitet med logopeden og vi kan starte med å finne ut om han har bevarte leseferdigheter.

Det finnes ikke egne tester på norsk som kun kartlegger afasirammedes lese- og skriveferdigheter på alle nivåer. Men prøver på lesefunksjon inngår i de fleste afasitester.

Aktuelt kartleggingsmaterieill:

- **Norsk grunntest for afasi (NGA)**
Kartlegger alle fire modaliteter - forståelse, benevning, lesing og skriving. Testen er standardisert og finnes både på bokmål og nynorsk.
- **Haukeland Afasiscreeningstest (HAST)**
En screeningperm med mange deltester fordelt på to hovedområder, screening av store vansker og screening av moderate vansker. Screeningen er utviklet med tanke på pasienter i akutfasen, men kan også brukes senere i forløpet. Den prøver alle modaliteter. Hastpermen inneholder i tillegg prøver på forutsetningsfunksjoner, og har også oppgaver som er egnet for differensialdiagnostisering mellom afasi, dysartri og taleapraksi.
- **Psycholingvistisk kartlegging av språkprossesering hos afasirammede (PALPA)**
Et omfattende testbatteri som gir muligheter til å gå i dybden på enkelte språkområder. Det inneholder fire hefter som prøver henholdsvis - Auditiv forståelse, Leseforståelse, Lesing/skriving og Semantikk - i alt 60 deltester. Få

av dem egner seg i akuttfasen eller for pasienter med store vansker.

Pyramide- og palmetesten (PYPAT)

En assosiasjonstest som undersøker afasirammedes tilgang til semantisk kunnskap ved hjelp av ord og bilder. Den består av 52 oppgaver og kan brukes på seks forskjellige måter etter hva man ønsker å undersøke.

- **Renata-testen**
En omfattende (femti deltester), men likevel enkel test som er ment å identifisere moderate til alvorlige grader av språkvansker.
- **Alfabetprøven**
Kartlegger alfabetkunnskap hos afasirammede.
- **Verb- og setningstest (VOST)**
Kartlegger pasientens evne til å bruke og forstå verb. Elleve deltester som helst brukes for afasirammede med moderate vansker.

Testene vil gi oss begrenset informasjon om pasientens funksjon. Opplegget må justeres i forhold til den informasjon vi får gjennom diagnostiserende undervisning.

REHABILITERING AV LESE- OG SKRIVEFUNKSJON

Afasi fører til vansker med å lese og skrive. Fonologisk lesestrategi brukes av nybegynnere og svake lesere, og hos alle ved ukjente navn og ord. Den krever riktig kobling av bokstav og lyd (grafem-fonemidentifisering), sammentrekning av lyder og at lydpakken kobles til innhold (semantikk). Personer med vanlig god leseferdighet vil imidlertid i stor grad nytte helordslesning (ortografisk lesestrategi), men ubevisst veksle mellom de ulike strategiene ut fra hva slags tekst og hvilke ord som leses.

Hos afasirammede hender det ofte at noe av den ortografiske strategien er bevart, det grafiske ordbildet kjennes igjen og kobles til semantikk uten å gå veien om fonologisk avkoding. Det er derfor viktig å være klar over at mange kjenner igjen en del helord, men har vansker med deler av ord og bokstaver. Oftest vil det ikke være aktuelt å fokusere på bokstaver i tidlig fase. Men hos enkelte kan noe av den fonologiske strategien være bevart slik at regulære ord kan leses og skrives.

Arbeid med skrevne ord vil kunne bedre semantiske vansker og styrke fonologisk bevissthet og syntaks. Skriveoppgaver ser også ut til å hjelpe på leseferdigheten og omvendt. Høytlesing, selv der logopeden støtter ved skyggelesing, kan være nyttig for å bedre talepraksi og startvansker.

Logopedens intervensjon

Logopedens ansvar, foruten å vurdere og tilpasse oppgaver fortløpende, er å gi nødvendig støtte i et dynamisk samspill.

Dette innebærer å være fleksibel og empatisk, være vår for pasientens dagsform, sinnsstemning og fokus. Kanskje må man forkaste det planlagte opplegget. Videre innebærer dette å registrere pasientens strategier og hvilken støtte han har nytte av. Afasirehabilitering dreier seg om diagnostiserende behandling der man gradvis avdekker bevarte og tapte språklige ferdigheter.

Materiell og oppgaver må presenteres på en voksen måte slik at enkle oppgaver ikke oppfattes som barnslige. Den afasirammete må få oppgaver som har riktig vanskelighetsgrad, slik at han får en god mestringsfølelse, samtidig som han må anstrenge seg. For noen kan enkelte oppgaver virke mer avanserte og motiverende dersom de presenteres på data.

Logopeden må møte pasienten med respekt, uten å være «belærende» og autoritær. Likevel har logopeden ansvaret for retningen og progresjonen i behandlingen, og tilrettelegging i behandlingssituasjonen. Pasienten må skjermes for forstyrrende inntrykk og omgivelsenes kommentarer.

Pårørende har behov for informasjon om den afasirammedes kommunikasjonsvansker. Det kan være nyttig og viktig å ha pårørende tilstede i behandlingssituasjonen, bl.a. for å formidle pasientens vansker og hvilken støtte han har nytte av. Ofte har pårørende lyst og behov for å hjelpe med hjemmeoppgaver. Som regel gis oppgavene slik at pasienten skal klare dem selv. Dersom pårørende skal gi hjelp vil dette kreve veiledning fra logopeden. Hvis en i familien opphøyes til lærer kan det lett forrykke rollene i familien, og det kan oppleves vanskelig både av pasient og pårørende.

Skriftlige arbeider kan dateres og bevares som dokumentasjon. Dette vil være nyttig for logopedens evaluering og for å vise fremgang for pasienten. Å få fremgangen dokumentert vil kunne være en inspirasjon og gi ny motivasjon for videre trening.

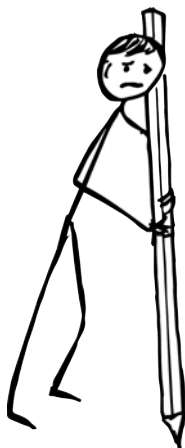
Materiell

Logopeder har vanligvis god tilgang på variert billedmateriell, både bilder av gjenstander og handlinger. Noen har tilhørende ordkort, hvis ikke lager man dem selv, eller skriver ord og setninger spontant i treningssituasjonen. Papir og blyant er helt sentralt som hjelpemiddel der man integrerer trening på lese- og skriveferdighet i tale- og forståelsestreeningen. Noen logopeder klarer greit å illustrere ord selv, og å lage individuelt tilpassete treningsoppgaver. Andre samler bilder fra digitale billedarkiv og printer ut, eller lager eget treningsprogram til klienten på data. Det finnes også forskjellige trykte oppgavesamlinger og en del ferdiglagede digitale treningsprogrammer. Oppgaver kan også hentes fra skolemateriell i norskfaget. Det sentrale er at logopedens har forberedt timen godt og har oppgaver og treningsmateriell relatert til timens målsetting.

Skriving

Skriving er den mest komplekse modaliteten, som flest afatikere sliter med, og færrest gjenvinner fullt ut. Skrivevansker kan foruten det rent afatiske skyldes apraksi, eller at skrivehånden er blitt lammet. Den andre hånden, vanligvis venstre, styres ikke av automatiserte skrivemønstre som støtter skriveprosessen. Selv om det for mange er vanskelig å skrive, vil de fleste synes det er viktig å kunne skrive navnet sitt. Hos mange er ingen automatikk bevart, selv om de kan bruke sin vante skrivehånd. Blyanten føres som om de tegner.

En 70 år gammel dame, tidligere bankfunksjonær, strevde med å skrive oppå logopedens forskrift. Hun sukket og gremmet seg over sin skjelvende og skakke skrift. Med gråten i halsen sa hun: «Nå må jeg altså starte i 1. klasse igjen. Så dum er jeg blitt!» Logopeden tok seg god tid og forklarte pasienten at denne prosessen er en helt annen enn den som skjer når man begynner på skolen. «Dette er noe du har kunnet, som du ikke har tilgang til akkurat nå, men som vi skal prøve å hente frem igjen. Du er slett ikke dum» Pasienten fant noe trøst i dette, og fortsatte å øve og øve. Hun fikk en brukbar skrift igjen.

Det er stor forskjell fra person til person hvor lang tid dette tar, men ofte klarer afatikeren å skrive navnet sitt. Et viktig mål for selvfølelsen er nådd. Noen går da over til å øve på navnene til nærpå personer som ektefelle og barn, ukedager, tall osv.

Den videre progresjonen er ofte kopiering av ord i forbindelse med andre språkoppåver. Å trene på å skrive ord til hjelp i kommunikasjonen kan være nyttig og bør oppmuntres til der det er mulig. Mange kommer ikke vesentlig lengre enn dette i sin skriftproduksjon. Noen kan imidlertid trene opp en tilnærmet funksjonell skriveferdighet.

En 80 år gammel tidligere leder i en statsbedrift og meget aktiv skriftbruker kom inn på sykehuset med et stort infarkt i venstre temporalområde. Han hadde svært nedsatt språkforståelse. Han klarte å produsere en del fraser, men det meste han sa var uforståelig. Han hadde også taleapraksi. Allerede før første møte med logopeden satt

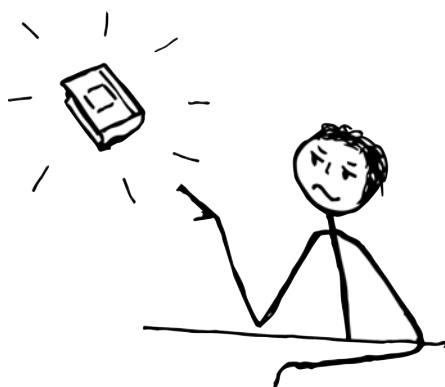
han med blokk og papir og forsøkte å skrive. Han var meget motivert for logopedbehandling i sin helhet, og skriftspråket var en del av dette.

Et stykke ut i forløpet fikk han låne en bildeordbok, egentlig for barn, men han syntes ikke det gjorde noe. Her var bilder / tegninger til støtte for forståelsen med ordbilder (helord) under. Han begynte å skrive av, noe i timene, men mest skrev han i fritiden mellom logopedtimene. Dette ble en svært nyttig trening. Først og fremst ble selve skriveprosessen bedre, samtidig som han økte leseforståelsen. Som en ekstra bonus fikk han også en slags artikulasjonstrening fordi tungen fant frem til rett artikulasjonssted etter hvert som han skrev bokstavene. Denne mannen kunne, riktignok etter lang tid, skrive fritt enkle ord og setninger, og han fikk nesten like fin håndskrift som han hadde før slaget. Dette hadde han stor glede av ved at han kunne skrive handlelister, julekort og sende beskjeder på sms osv.

Mange pårørende presser på for at den afasirammede skal få datamaskin, for de tenker at det må bli lettere å skrive på tastatur. Erfaring viser at afasirammede sjelden har nytte av tastatur. Det er vanskelig å finne bokstavene, og det tar så lang tid at man ikke klarer å holde fast på bokstavrekkefølgen i ordet. De afatiske vanskene er for de aller fleste et atskillig større problem enn de skrivemotoriske. Logopeden må tenke seg godt om før det anbefales bruk av tastatur til en afasipasient. Å få en datamaskin og ikke mestre den, kan være et stort nederlag.

Ortografisk lesing

Det er grunnleggende i afasirehabiliteringen å bygge på bevarte ferdigheter. Normale og gode lesere lærer seg tidlig å oppfatte tekst som helord og trenger ikke å stave seg frem. Vi kjenner igjen ordbildet. Når vi leser, oppfatter vi ordene bortover linjen bare ved å la blikket gli raskt over dem, vi leser dem som helheter. De som får afasi, har som regel lest på denne måten i mange år, men nå opplever de aller fleste av dem at det er vanskelig å få mening i en tekst.

Teksten nedenfor viser at vi kan oppfatte ordene som helheter, til og med når bokstavrekkefølgen er byttet om i så stor grad som her:

*En udnerøkslese ved Cmarbidge Uinvrisett vsier at det sipller lieten rrole hvliken
refgøkkele boktsvanee har, brae føstre og stise boksatv er på rktiig setd. Dtete frodi
den mnesnekliege hrjene lseer odrnee i sin hleeht, og ikke bosktav for bokstav.
Gnaskse pusisg, ikke snat?*

*Men hsuk at du trneegr jven tilfrøesl av mat og drkike om hjrenen sakl funegre
skilkekig.*

(tekst på serviettene til Studentkafeeene i Bergen)

Den fonologiske strategien ser ut til å være vanskelig å hente frem hos de aller fleste. Noen kan ikke knytte grafem til fonem. Hos andre tar det så lang tid å hente frem bokstavnavnene eller lydene at det kan bli helt umulig å holde fast på forrige lyd og å få kontinuitet og flyt i lyderingen.

Selv om lesevanskene (aleksien) er betydelig og den afasirammede ikke klarer å få mening i det han leser, viser det seg ofte at noe av den ortografiske leseteknikken er bevart.

*En ung mann fikk hjertestans mens han måkte snø. Han fikk afasi etter dette og tett
oppfølging av logoped. Han kom seg fint, men leseferdigheten hans var svært skadd.
Logopeden gikk i gang med å arbeide med bokstavene, og mannen klarte etter en*

stund å benevne dem og stove seg frem til korte ord. Men dette gikk svært langsomt, og han hadde oftest glemt første bokstav når han kom til den siste. Han fikk ny logoped som så hans hjelpeløse leseforsøk. Logopeden viste ham et ordkort der det sto SJOKOLADE og holdt det opp for ham et øyeblikk. Han så forferdet på henne og sa: «Det står SJOKOLADE!» Logopeden viste ham flere ordkort med til dels lange, men sterkt meningsbærende substantiv, og han leste dem alle. Dette var et godt grunnlag å bygge videre på når det gjaldt å trene hans evne til ortografisk lesing. Etter få uker med intensiv trening hadde han allerede stor glede av å skumlese avisen.

Begynnende opplæring av pasienter med store vansker

Selv hos dem som skårer 0 på leseprøvene i Norsk Grunntest for Afasi, kan man finne evne til å kjenne igjen ord og navn de kjenner svært godt. Vår erfaring er at små trykte bokstaver oftest gjør ordbildet lettest å kjenne igjen.

En jurist fikk afasi. Familien fikk informasjon om hans vansker, bl.a. at han ikke lenger kunne lese, og de var svært ivrige etter å hjelpe ham. Sykehuslogopeden kom inn på rommet hans og fant konen og datteren der med pasienten. De hadde tatt med seg barnebarnets ABC og satt og prøvde å få ham til å si bokstavene. «Han må jo lære å lese på nytt igjen», sa de forklarende til logopeden. Pasienten virket frustrert og ulykkelig. Logopeden forklarte at opplæringen vil skje på en helt annen måte enn ved begynneropplæring. Det dreier seg om å hente frem blokkerte ferdigheter.

Når den afasirammede er i stand til å finne mening i mange ord via ortografisk strategi, og kommer i gang med skriveforsøk og utfyllingsoppgaver o.l., starter man gradvis også med bokstaver og lydering. En god leser blir man ikke ved bare ortografisk lesing, og skriving blir nærmest umulig.

Eksempler på oppgaver det kan være aktuelt å starte med.

- **Legge ukedager og tall i rett rekkefølge.**

Dette er en aktivitet som trener strukturering og enkel lesing. Mange trenger en god del håndledning og hjelp til å begynne med, men dette trenes ofte greit. Ved å si tallrekke og ukedagene kan man få frem høyt automatisert tale, som også er god trening for talepraksi.

Logopeden strevde med å få noe respons hos en gammel lege med en svær afasi, eller å vekke interesse hos ham for ordkort og bilder som hun la foran ham. Hun følte seg oppradd for aktiviteter. Så kom hun på å legge ukedagene i tilfeldig rekkefølge på bordet mellom dem. Da startet han med å ordne dem, med stor iver. Han strevde lenge, så at det ble feil og prøvde om og om igjen. Logopeden bare ventet. Og så, endelig, så han selv at dagene lå riktig. Han lente seg tilbake, så på logopeden med et lettet og fornøyd smil og sa «JA!»

- **Finne eget navn blant ukjente.**

Skriv klientens navn på et ark, blant flere tilfeldige navn du finner på. Spør om han kan finne navnet sitt. Forsøk med bare to – tre navn til å begynne med, skriv så flere som det må velges mellom.

Matcheoppgaver

Oppgavene som beskrives nedenfor, er gode i en tidlig fase for mange, fordi de bare er velkjente navn, som vel må sies å kreve minimalt med semantisk kunnskap. De er

som en merkelapp på bare én person, sted osv. Kjenner han «merkelappene» igjen, er det lettere å matche enn hvis han skal knytte ordet til semantisk innhold. Navnene kan skrives på et ark eller lages som ordkort.

Det er helt vesentlig, når man arbeider med lesing på dette tidlige stadiet, å gi oppgaver som er tilpasset den enkeltes bakgrunn og interesser.

Man kan lage mange slike matcheoppgaver for å trene den afasirammedes evne til å gjenkjenne navn som helord. Man kan for eksempel matche land med hovedsteder, bilder og navn på kjente personer, bygninger med byer, forfattere med romaner osv. Disse oppgavene kan være av forskjellig vanskegrad ved at man starter med matching av bilder og navn. Første trinn vil være å se om pasienten klarer å matche kortene uten hjelp. Klarer han det ikke leser logopedene navnene høyt og ser om han har nytte av den auditive støtten. Ved å lese navnene høyt sammen med pasienten får man integrert tale- og lesetrening.

På dette nivået kan treningen lett oppfattes som primitiv. Men når den afasirammete kjenner igjen denne type ord og matcher dem på en måte som viser at han bruker kunnskaper som han fremdeles sitter inne med, ligger det en tilfredsstillelse i det for ham selv, og de rundt ham ser at han bruker sitt intellekt.

Eksempler på oppgaver

- **Matching av bilder og navn på kjente personer**

Logopeden kan lage seg en bunke bilder av kjente personer og steder og la klienten prøve å matche navn og bilder. Noen synes det er lettere å kjenne igjen navnene når de ser bildet.

- **Matching av for- og etternavn**

Skriv for- og etternavn til kjente personer og se om den afasirammede klarer å finne de navnene som hører sammen. Vanskegraden økes ved å gå fra to eller tre navn til kanskje 10. Dette er en type oppgave som stadig må lages på nytt. Slike navn blir fort uaktuelle. Det blir viktig å velge allment kjente navn eller navn tilpasset klientens interesser.

Eksempel:

<i>Erna</i>	<i>Northug</i>
<i>Ari</i>	<i>Solberg</i>
<i>Petter</i>	<i>Behn</i>
<i>Elvis</i>	<i>Nansen</i>
<i>Fridtjov</i>	<i>Presley</i>

En engelsklektor med afasi strevde svært med å matche ordkort til bilder av dagligdagse gjenstander. Logopeden laget en oppgave der han skulle trekke streker mellom for- og etternavn på engelske forfattere og diktere. Dette var en oppgave han likte! Han matchet med letthet William og Shakespeare, Charles og Dickens, Jane og Austen, William og Wordsworth. Man kan tenke seg at hans selvtillit steg betydelig når han kunne vise frem en oppgave som så avansert ut, og som han hadde klart.

- **Matching av navn ut fra pasientens interessefelt**

Mange er glødende interessert i fotball og kjenner godt igjen navnene på fotballspillerne og de forskjellige lagene.

En nyrammet afasipasient hadde hatt en del timer hos sykehuslogopeden, som ikke hadde klart å finne frem til noen bevart leseferdighet. Hun kom inn på rommet hans om ettermiddagen for å gi time til neste dag. Der satt konen og leste avis, og pasienten lå i sengen med lokalavisen og så ut som han leste. «Leser du avisen, da?» spurte logopeden overrasket. «Å ja», svarte hans kone, « jeg må ha avisen med til ham hver gang jeg kommer, for han er så interessert i sporten». Og der viste pasienten frem avisens sportsside og pekte triumferende på tabellen, der hans favorittlag var kommet høyt opp. Dette var en vekker for logopeden, som til neste dag laget kort med navn på fotballspillere og tilhørende lag som skulle matches. Det gikk fint, logopeden så at han hadde bevart ordbildegjenkjenning av velkjente navn, og da hadde de noe nyttig å bygge på i treningen.

Andre kan være mer interessert i musikk eller litteratur. Noen har reist mye og kjenner igjen stedsnavn og severdigheter.

Eksempel:

<i>New York</i>	<i>Eiffeltårnet</i>
<i>London</i>	<i>Colosseum</i>
<i>Paris</i>	<i>Frihetsgudinnen</i>
<i>Roma</i>	<i>Stortinget</i>
<i>Oslo</i>	<i>Big Ben</i>

Om disse oppgavene blir for kompliserte, kan bilder brukes som støtte.

Videre opp trening av lese- og skrivefunksjon

Leseopplæringen er sjelden det primære i den totale afasirehabiliteringen. De fleste afasirammede synes at det å lære å snakke igjen er det viktigste. Men det skrevne ord kan vise seg å være en god støtte for talen og for behandling av forskjellige afatiske vansker og taleapraksi, og nyttig til bruk i kommunikasjonen. Arbeid med det skrevne ord vil kunne integreres i arbeidet med fonologiske in- og outputvansker, semantiske vansker, og taleapraksi. Treningsoppgavene må derfor være individuelt tilpasset og kjennes meningsfulle for pasienten. I de følgende forslagene til oppgaver, vil lesestrategien dreies gradvis mer mot fonologisk lesing og fokus på enkeltlyder. Skrivning vil som regel i starten være kopiering, men hos noen er det mulig å få tilbake en viss evne til å skrive ord spontant.

Pasienter som hovedsakelig har bakre skader, trenger mye trening på å forstå det som blir sagt. Utpeking av bilder, ord og ev. gjenstander, er som regel en god aktivitet. Etter hvert ser vi stadig tydeligere om vanskene er fonologiske eller semantiske og kan justere hvilket materiell vi bruker.

Det er viktig å arbeide med høyfrekvente og konkrete substantiv. Før vi vet i hvilken grad vanskene er fonologiske eller semantiske, velger vi ord som ligger langt fra hverandre både fonologisk og semantisk. Mange afasirammede har både semantisk og fonologisk svikt. Dette utvelgelseskriteriet kan derfor være nødvendig til langt ut i rehabiliteringen.

Semantiske vansker

Problemer med å knytte ord til innhold er vanlig hos afasirammede. Ordet kan oppfattes auditivt og visuelt, kanskje gjentas eller leses høyt, men ikke knyttes til semantikk. Vanskene bedres ofte ved trening.

Oppgaver som går ut på å knytte ord til innhold, kan være av mange forskjellige typer, og her vil som regel både det talte, leste og skrevne ord bli brukt. Ved semantisk trening er den vanligste aktiviteten å peke ut bilder etter muntlig instruksjon. Men her har vi fokus på lesing og velger å presentere oppgaver der skrevne ord nyttes.

Gjennom diagnostiserende undervisning finner vi frem til typer oppgaver og vanskelighetsgrad. Vi har tidligere vært inne på at utpekingsoppgaver i starten skal gi oss informasjon om svikten er fonologisk eller semantisk. Har pasienten størst vansker ved utpeking av fonologisk like ord, eller er det semantikken som svikter? Hvis problemet bare er utpeking innen samme kategori tyder dette på lettere semantiske vansker. Vi prøver oss frem til oppgaver som er meningsfulle.

Det finnes et stort utvalg av ferdiglagete oppgaver som man kan velge blant, men ofte kan det være aktuelt å lage dem selv. Det blir viktig å presentere oppgaver som er presist tilpasset pasientens nivå, type vansker og interesser.

En afasirammet som var kommet et godt stykke i sin språkrehabilitering, kom til logopedtime med sin oppgaveperm og var meget frustrert. Han viste utfyllingsoppgaver han skulle gjøre hjemme, med utstrykninger, kluss og bruk av viskelær. Han gestikulerte og laget sinte lyder og demonstrerte at han i strevet hadde kastet blyanten i veggen. Logopeden så med en gang at hun hadde hatt det for travelt ved avslutningen av forrige time og gitt ham litt for vanskelige oppgaver. Hun formidlet overbevisende til klienten at dette ikke var hans feil i det hele tatt! Hun sa: «Det er min jobb å vite hva slags oppgaver som er riktige og passer for deg akkurat nå!»

Eksempler på oppgaver

Det er ofte aktuelt å starte med ord fra forskjellige kategorier. Bruk ord som visuelt er ulike for å fasilitere den ortografiske lesingen. I eksemplene nedenfor bruker vi hovedsakelig høyfrekvente ord. Vanskegraden kan økes ved å nytte mer lavfrekvente ord.

- **Matching av bilder og skrevne ord i ulike kategorier.**

Det kan være aktuelt å starte med bare to kategorier.

Legg bilder på bordet og gi pasienten et og et ordkort og be han plassere til riktig bilde. Oppgaven kan også presenteres ved at ord og bilder legges på bordet samtidig.

Eksempel: øks, sjokolade.

Øk antall kategorier til tre, ev flere:

Eksempel: appelsin, tog, støvel

Presenter økende antall ord fra samme kategori

Eksempel: eple, kniv, appelsin, gaffel

Eksempel: genser, elefant, boblejakke, sjal

Eksempel: mage, kne, hånd, hals

Eksempel: kål, tomat, løk, salat, gulrot

Er det bestemte kategorier som er vanskelige?

- **Matching av setning og handlingsbilder**

For noen kan det være enklere å få mening i en hel setning enn i enkeltord.

Eksempler:

«mannen hogger ved»

«gutten leser en bok»

- **Situasjonsbilde / oversiktsbilde med ord og/eller setninger**

Velg et innholdsrikt situasjonsbilde eller oversiktsbilde. Pasienten får skrevne ord som skal legges på riktig sted på bildet. Det kan også brukes korte eller lengre setninger som skal kobles til rett sted.

- **Matching av ord som kan assosieres med hverandre**

Ordene kan settes opp i to rekker der ordene i den andre rekken er stokket om. Pasienten skal sette strek mellom riktige ord eller peke på ordene som hører sammen. Oppgaven kan også presenteres med ordkort.

Eksempel:

<i>jul</i>	<i>sykehus</i>
<i>klovn</i>	<i>arm</i>
<i>lege</i>	<i>desember</i>
<i>bord</i>	<i>sirkus</i>
<i>hode</i>	<i>stol</i>

- **Finne ord som passer i en kategori**

Legg ut skrevne ord fra to kategorier og be pasienten sortere dem etter kategori. Vanskegraden økes ved å presentere flere ord og flere kategorier.

Eksempler:

hammer, genser, strømper, skrutrekker, bukse, skjorte, skiftenøkkel, slips, knipetang, syl

Presenter ord under en kategori, og sett inn noen som ikke tilhører kategorien. Be pasienten plukke ut de som hører til.

Eksempler:

Kjøkkenredskaper: øse, visp, bil, stekepanne, kam, kniv, sil, badekar

Klær: jakke, skjorte, ski, truse, vogn, vann, sokker, skjørt

- **Finne ord som *ikke* passer i en kategori.**

Presenter en rekke med ord innenfor en kategori, og et annet. Be pasienten finne det ordet som ikke passer i kategorien.

Eksempler:

sko – sandaler – støvler - genser

mygg – frosk – flue – veps

Sverige - Frankrike – London – Canada

rev – ulv – hare – sau

- **Peke ut riktig ord etter beskrivelse**

Flere ord presenteres. Pasienten skal peke ut ordet som passer til logopedens beskrivelse.

Eksempler:

«Det er rødt, hvitt og blått og vi bruker det på 17. mai»

«Den verper eggene vi spiser til frokost»

- **Fullføre setninger med oppgitte ord**

Det kan lages forskjellige typer oppgaver der både verb og substantiver skal fylles inn. Ved at ordene kopieres blir oppgaven også god skrivetrening.

Eksempler:

Hun drikker en kopp

smultringer kakao jordbær

Han går en tur på.....

sjøen fjellet bordet

Olaet glass rødvin

spiser synger drikker

Auditive prosesseringsvansker

Pasienter med auditive prosesseringsvansker trenger mye trening i å lytte, å diskriminere lyder, å kjenne ordene igjen i sitt fonologiske leksikon og å holde ordene fast i minnet lenge nok til å få mening i dem.

Vår erfaring er at de fleste pasienter med fonologisk forståelsessvikt kan lettere matche et bilde med skrevet ord enn å peke ut bildet når han bare hører ordet. Det skrevne ord blir en støtte i treningen. En kan veksle mellom å matche skrevne ord og bilde, prøve å si ordet og peke det ut når logopedene benevner. Lesferdigheten kan være relativt godt bevart til tross for massive fonologiske vansker.

En mann med et infarkt i temporalområdet ble overført fra et lite lokalsykehus til et stort sykehus for nærmere diagnostisering. Han hadde ingen lammelser, men sa ikke et ord, og han så ikke ut til å forstå noe som ble sagt. Personalet på sykehuset han kom fra, trodde han var psykiatrisk pasient, for han gjorde ingenting man ba ham om, bare stirret uforstående på dem. Sykehuslogopedene la foran ham bilder og ba ham peke ut uten å få noen respons. Så tok hun frem ordkort. Pasienten grep dem begjærlig og plasserte dem lynraskt og riktig under bildene. Han kunne også legge setninger under tilhørende bilder meget lett og raskt. Deres første time endte med at logopedene skrev ned setninger, som hun følte hun kunne stå inne for, til ham på et ark. Der skrev hun: «Jeg har hatt et hjerneslag. Jeg forstår ikke hva folk sier. Jeg kan ikke snakke. Men jeg kan lese. Jeg skal trene med logoped. Jeg kan bli bedre.» Pasienten smilte bredt og pekte fornøyd på det logopedene hadde skrevet og nikket flere ganger. Denne pasienten kom seg etter hvert.

Det er ikke alltid lettere for den afasirammete å få mening i korte ord fremfor lengre ord. Kanskje klarer han ikke å peke på *bok*, men klarer *sjokolade*. *Fat* er vanskeligere enn *appelsin*, osv. Forklaringen kan være at lengre ord har mer lydmessig informasjon og at lengre skrevne ord oftest er lettere å kjenne igjen som et karakteristisk ordbilde. Skrevne ord gir god støtte når man skal trene på å si ordet, ved å peke på ordet, banke stavelsene osv.

Hvis vi bruker enkle handlingsbilder i stedet for bilder av substantiv, ser vi at noen klarer lettere å peke ut bilder etter hele setninger. En setning har flere «knagger» å henge forståelsen på enn et enkelt ord. Hver gang logopeden tar det skrevne ord i bruk i forståelsestreeningen, enten det er enkeltord eller setninger, blir det også lesetrening.

En mann med Wernicke afasi hadde svære problemer med å peke ut bilder som logopeden benevnte. Foran ham lå bilder av genser, barberhøvel, saks, og roser. Han var helt forvirret når logopeden sa ordet og ba ham peke på bildet, han klarte ingen av dem etter mange forsøk. Han klarte heller ikke å matche enkeltord og bilde. Deretter skrev hun setningen: «Min kone har strikket denne fine genseren til meg!» samtidig som hun sa den, og han pekte fornøyd på bildet av genseren. Logopeden skrev ned en kort setning til hvert bilde, og så arbeidet de med å matche dem til bildene, deretter uten å si setningen, og så forsøkte den afasirammete å si setningen. Dette kjentes som god og meningsfylt trening, og begge var fornøyd med timen.

Disse afatikerne trenger primært trening i å delta i en meningsfull dialog. Men den visuelle kanal kommer også inn her, og lesetrening med fokus på bokstaver og lyder er naturlig å ta i bruk, f.eks når man trener på lyddiskriminering.

Eksempler på oppgaver

Vi arbeider på de feltene der den afasirammete har spesifikke vansker, og viser at det ofte er naturlig å trekke inn skriftbildet og lyder, slik at en naturlig integrert lesetrening også finner sted.

I begynnelsen, eller ved store skader bruker man ord som lydmessig er lette å skille fra hverandre. Gradvis kan man bruke mer lydlike ord, ned til minimale par.

- **Utpeking av ord med bilde**

Presenter to og to bilder med tilhørende skrevne ord. Logopeden sier ordet som pasienten skal peke ut. Man starter med ord som er svært ulike lydmessig og visuelt. På denne måten integreres lesetreeningen i den auditive forståelsestreeningen

Gradvis kan vanskegraden økes ved mer like ord.

Eksempel:

pil lokomotiv

lampe badekar

tomat sofa

- **Kobling av talt og skrevet ord**

Skriv to ord med forskjellig antall stavelser og be pasienten peke ut det ordet du sier. Man kan arbeide med det lydmessige ved å artikulere spesielt tydelig, gjenta ord og banke stavelsene.

Eksempel:

ambulanse, is

Vanskegraden økes ved å bruke flere skrevne ord.

Eksempel:

bok, appelsin, vaskemaskin, pute

Vanskegraden kan videre økes ved å bruke stadig mer lydlike ord.

Eksempel:

telefon, lesebok, potet, politi, hus, tur.

Det vanskeligste vil være minimale par.

Eksempel:

vann–mann, pil-bil, mål-nål.

- **Kobling av ord som rimer**

Ordene kan settes opp i to rekker på et ark, der ordene i den andre rekken er stokket om. Pasienten skal sette strek mellom riktig ord eller peke på ordene. Ordkort kan også brukes

Eksempel:

<i>katt</i>	<i>sopp</i>
<i>pose</i>	<i>bandasje</i>
<i>massasje</i>	<i>mus</i>
<i>kopp</i>	<i>hatt</i>
<i>hus</i>	<i>rose</i>

Fokus på fonologisk lesing og skriving.

Den begynnende lese-skriveopplæring i afasirehabiliteringen er oftest basert på helordslesing. Gjennom den grunnleggende treningen opplever vi at det for noen gradvis blir mer aktuelt å fokusere på enkeltbokstaver. Kobling bokstav – lyd (grafem – fonem) er nødvendig for å få en god funksjonell lese- og skriveferdighet. Samtidig som vi fokuserer mer på fonologisk lesestrategi, vil den ortografiske leseferdigheten stadig bli bedre.

*Sykehuslogopeden ble bedt om å ta med seg og demonstrere en afasipasient på forelesning for medisinerstudenter, der nevrologen skulle snakke om afasi. Logopeden fikk en ung slagpasient til å være med på dette. Han hadde en tempoparietal skade og hadde en relativt moderat afasi etter at han hadde hatt en god del trening. Leseferdighetene hadde kommet seg atskillig, men det var bare den ortografiske leseferdigheten hans som fungerte fremdeles. Logopeden viste en lang rekke substantiv på skjermen, korte og lange. Demonstrasjonspasienten leste uten vanskelighet høyt en rekke med 20 ord som **fisk, bil, seng, paraply, raspeballer, jordbærsyltetøy** osv. Fra en liste på 10 ord som **ingen, hvem, hvorfor, stadig, men, siden** klarte han ikke ett eneste ett! Både nevrolog og studenter syntes dette var et mysterium, men forklaringen er jo at disse funksjonsordene ikke kunne knyttes til mening i hans semantiske leksikon, og siden han ikke kjente lydene kunne han ikke lese dem høyt.*

Eksempler på oppgaver

Flere av oppgavene nedenfor kan også benyttes til å øve høytlesing.

- **Begynnende bokstavfokusering**

Legg ut bokstaver som tilsvarer pasientens navn og be han lage navnet sitt. Bygg gradvis ut med flere bokstaver som er lette å lage korte ord av. La pasienten «leke» litt med dem og prøv å legge ord. Ev. kan pasienten få oppgitt et ord. Gi den hjelp du finner nødvendig.

- **Matche små og store bokstaver**

Presenter et ark med store og små bokstaver og be pasienten peke ut eller sette strek mellom bokstaver som tilsvarer hverandre.

- **Peke ut bokstaver**

Legg ut to eller tre bokstaver og be pasienten peke på den du sier. Vanskegraden økes ved å øke antall bokstaver.

- **Benevne bokstaver**

Presenter to eller tre skrevne bokstaver. Pek på en bokstav og be pasienten benevne. Øk antall bokstaver.

- **Skrive bokstaver og ord etter diktat**

Logopeden starter med bokstaver og ord som er øvet på eller er høyfrekvente.

- **Finne bokstaver i tekst**

Presenter en skrevet tekst og be pasienten finne ord som inneholder en oppgitt bokstav og sett ring rundt

- **Fylle inn bokstaver i ord og lese dem høyt**

Presenter et bilde og tilhørende ord der en bokstav mangler. Pasienten skal skrive ev. peke ut bokstaven som mangler. Oppgaven gjøres enklest ved at pasienten får noen bokstaver å velge mellom. Vanskegraden økes ved at man ikke får alternative

bokstaver, og ved å utelate flere bokstaver i ordet. Hjelp pasienten til å lese ordet høyt. Oppgavene kan også brukes til skrivetrening som avskrift eller diktat.

Eksempler:

(bilde av brød)rød ev. bokstaver å velge mellom: s – b – k

(bilde av paraply) parapl..... ev. bokstaver å velge mellom: p – y – e

(bilde båt) b...t

- **Identifisere fonem og koble til grafem**

Presenter en del skrevne bokstaver og be pasienten peke ut første eller siste bokstav i ordet som sies, eller midtre bokstav ved trelydsord. Oppgaven gjøres mer krevende ved at man skal peke ut andre eller nest siste bokstav i et lengre ord, som f.eks «flaske».

- **Peke ut ord med fonologisk likhet**

Presenter to skrevne ord og be pasienten peke på ordet som benevnes, og ev. deretter lese det høyt.

Eksempler:

rose - pose

fjell - kveld

kjøpe - kjøre

- **Skille ord og nonord – visuelt presentert**

Presenter en liste med skrevne ord og nonord og be pasienten sette strek under/peke på de riktige ordene, og ev lese dem høyt. Man kan starte med oppgaver der nonordenes skrivemåte ikke er forenlig med norsk.

Eksempel:

ksti, mnjyrr, sverd, kajakk, kkhæ, æøppli, sykkel, fvrucp, sofa, bdgmp, trekkspill

Oppgavene blir noe vanskeligere ved å lage ord som ser ut som de kan være norske.

Eksempel:

kino, tupilan, bussrute, fyrstikk, kvaspe, ellerfokk, sykkel, kjevle, slemsko, sniske

- **Høytlesing av nonord**

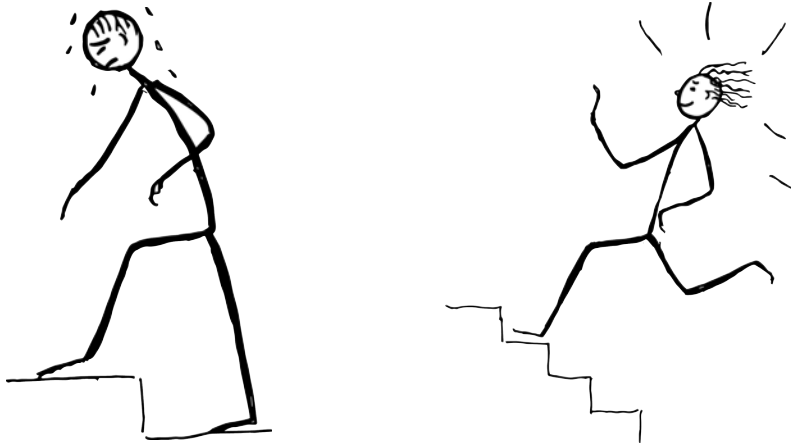
Lesing av nonord krever ren fonologisk lesing og er derfor en avansert og god trening. Man må bruke en type nonord som er lesbare som i eksempelet over.

Eksempel:

pivle, emlott, friske, lufle, adimel, kalavinsk, dof, smulsk

Lese-skrivetrening på høyere nivå

Gradvis klarer mange pasienter mer avanserte oppgaver. En del pasienter er av forskjellige grunner ikke motivert for mer lese- og skrivetrening, andre har for stor skade til å nå dette nivået. Men der den afasirammede er motivert og i bedring, vil man fortsette med lese- og skrivetrening på stigende nivå.

Mange av de oppgavene vi hittil har brukt kan utvides og gjøres mer avanserte. Det er glidende overganger mellom alle nivåer. Oppgavene nedenfor utfordrer høyere kognitive ferdigheter som er knyttet til språket, samtidig som lesing og skriving trenes.

Synonymoppgaver

Man starter med hørfrekvente og billedlige ord som er lette å kjenne igjen, og går gradvis over til mindre billedlige ord. Oppgavene kan presenteres som matcheoppgaver, utvelgelsesoppgaver eller fri mobilisering av synonymer.

Eksempler på oppgaver

- **Matching av synonymer.**

Be pasienten koble ordene som betyr det samme.

Eksempel på enkle oppgaver:

<i>klokke</i>	<i>kvinne</i>
<i>katt</i>	<i>skip</i>
<i>dame</i>	<i>ur</i>
<i>båt</i>	<i>pus</i>

Eksempel på vanskeligere oppgaver:

<i>hissig</i>	<i>oppfinnsom</i>
<i>sensitiv</i>	<i>krakilsk</i>
<i>hjelp</i>	<i>følsom</i>
<i>kreativ</i>	<i>assistanse</i>

- **Utvelgelsesoppgaver.**

Lag liste med to og to ord der noen av ordparene er synonymer og noen ikke. Be pasienten markere de ordpar der ordene har omtrent samme betydning.

Eksempel på enkle oppgaver

<i>hav</i>	<i>sjø</i>
<i>blomst</i>	<i>båt</i>
<i>slott</i>	<i>palass</i>
<i>trapp</i>	<i>skap</i>

Eksempel på vanskeligere oppgaver:

<i>forbrytelse</i>	<i>lovbrudd</i>
<i>vakker</i>	<i>godhjertet</i>
<i>evne</i>	<i>talent</i>
<i>forsøke</i>	<i>avslutte</i>

Presenter tre ord der to er synonymer og et ikke. Be pasienten finne det ordet som **ikke** betyr det samme:

Eksempel på enkle oppgaver:

hund, bil, bikkje
kamerat, venn, sjokolade
fjernsyn, TV, stol
barn, smør, unger

Eksempel på vanskeligere oppgaver:

engstelig, nervøs, vanskelig
demokrati, frigjøring, folkestyre,
progresjon, intelligens, utvikling,
begeistret, entusiastisk, tålmodig

Oppgavene blir vanskeligere om antall ord det skal velges mellom økes og dersom det første ordet ikke nødvendigvis er et av synonymene.

Presenter en rekke skrevne ord der to er synonymer og be pasienten peke ut synonymene.

Eksempel på enkle oppgaver:

<i>vinter</i>	<i>hav</i>	<i>natt</i>	<i>sjø</i>	<i>regn</i>
<i>matpakke</i>	<i>niste</i>	<i>mel</i>	<i>tante</i>	<i>smør</i>
<i>middag</i>	<i>kone</i>	<i>barn</i>	<i>frokost</i>	<i>hustru</i>
<i>oktober</i>	<i>hytte</i>	<i>vår</i>	<i>koie</i>	<i>jul</i>

Eksempel på vanskeligere oppgaver:

<i>søvnig</i>	<i>nedtrykt</i>	<i>aktiv</i>	<i>deprimert</i>	<i>sint</i>
<i>utstilling</i>	<i>affektert</i>	<i>kiosk</i>	<i>fornærmet</i>	<i>tilgjort</i>
<i>hulle</i>	<i>post</i>	<i>kolli</i>	<i>lokomotiv</i>	<i>pakke</i>
<i>kalender</i>	<i>kabal</i>	<i>periode</i>	<i>tidsrom</i>	<i>måned</i>
<i>klage</i>	<i>hastverk</i>	<i>snyte</i>	<i>fortvilet</i>	<i>reklamasjon</i>

- **Fri mobilisering av synonymer.**

Presenter skrevne ord for pasienten og be han finne synonymer, og ev. skrive dem.

Eksempel enkle oppgaver:

mann, teppe, krok, forstå, gå, snakke

Eksempler på vanskeligere oppgaver:

forbryter, realitet, proviant, tragisk

Antonymer

Antonymoppgavene kan lages på samme måte som synonymoppgavene ved å sette inn antonymer istedenfor synonymer.

Homofone ord

Å oppfatte forskjellige betydninger i ord som høres like ut, men som skrives forskjellig, er vanskelig for mange.

Eksempler på oppgaver

- **Finne det riktige homofone ordet**

Lag setninger der det riktige homofone ordet skal markeres.

Eksempler

Per har gått / godt til skolen

Kongen bor på et slått / slott

Jeg har mistet en vott / vått

Han øver på pianoet vær / hver dag

Mange gleder seg til hjul / jul

- **Diktat med homofone ord**

Lag setninger med homofone ord som kan brukes til diktat. Tilsvarende setningene ovenfor.

- **Lage setninger med homofone ord.**

Presenter et skrevet homofont ord og be pasienten lage en setning.

Homonyme ord

Trening på ord som skrives likt, men har flere betydninger, øker språklig bevissthet og bedrer språklig fleksibilitet.

- **Finne betydning av homonyme ord**

Gi et ord med flere betydninger og be pasienten forklare dem muntlig eller skriftlig

Eksempler:

tang, egg, blikk, maske, nett, stamme, klikk

- **Finne homonymer**

Presenter en liste med to og to ord med forskjellig betydning som har et felles homonym. Be pasienten finne homonymet.

Eksempler:

<i>sjøplante</i>	-	<i>verktøy</i>	<i>(tang)</i>
<i>pappa</i>	-	<i>spor</i>	<i>(far)</i>
<i>hjørne</i>	-	<i>fiskeredskap</i>	<i>(krok)</i>
<i>flykte</i>	-	<i>meieriprodukt</i>	<i>(rømme)</i>
<i>kroppsdel</i>	-	<i>mynt</i>	<i>(øre)</i>
<i>sjølykt</i>	-	<i>mann</i>	<i>(fyr)</i>

Fremmedord

Arbeid med fremmedord er motiverende for mange fordi de oppleves som intellektuelt utfordrende.

Eksempler på oppgaver

- **Sette inn fremmedord**

Presenter setninger der et ord skal settes inn og be pasienten velge mellom oppgitte fremmedord.

Eksempler:

opposisjon – pasifist – klaustrofobi – revmatisk

Hans vil ikke gjøre som foreldrene sier. Han er i _____.

Per vil ikke inn i det militære. Han er _____

Ole tør ikke ta heisen. Han har _____

Fru Monsen har vondt i ryggen når det blir værforandring. Hun er så _____

Samme oppgave kan brukes uten å vise alternativer.

- **Lage setninger med fremmedord**

Eksempler:

illustrasjon, aggressiv, positur, komplisert, instruksjon

- **Forklare fremmedord**

Presenter skrevne ord og be pasienten forklare dem muntlig eller skriftlig

Eksempler:

kreativ, deprimert, profesjonell, korleksjon, optimal, distanse

- **Finne fremmedord**

Skriv forklaringer til fremmedord og be pasienten finne ordet, skriftlig eller muntlig. Vanskegraden øker ved å bruke mindre brukte fremmedord.

Eksempler:

Sterk frykt for enkelte ting

Redskap legene bruker til å lytte på hjerte og lunger

Skildring av en persons livshistorie

Nedtrykt sinnstemning

Sammensatte ord

- **Lage sammensatte ord**

Presenter en liste med ord og be pasienten lage sammensatte ord ved å føye til et nytt ord foran eller bak.

Eksempler:

<i>brann</i>	<i>(brannbil, brannmann, husbrann, skogbrann)</i>
<i>ball</i>	<i>(ballspill, ballbinge, fotball, gummiball)</i>
<i>tre</i>	<i>(treskjæring, trebåt, grantre, juletre)</i>
<i>såpe</i>	<i>(såpeboble, såpeglatt, grønnsåpe, dusjsåpe)</i>
<i>bær</i>	<i>(bærplukker, bærtur, blåbær, skogsbær)</i>
<i>klokke</i>	<i>(klokkerem, klokkeklang, blåklokke, vekkerklokke)</i>

Relasjoner

Relasjoner er vanskelig for mange og kan være lettere å trene skriftlig enn muntlig.

Eksempler på oppgaver

- **Lese relasjonssetninger og svare med ja eller nei**

Eksempler:

Er en blyant større enn en paraply?

Er en dag kortere enn en uke?

Er en elefant tyngre enn en mus?

Er det lenger til Oslo enn til Roma?

Er ti kroner mindre enn fem kroner?

Er det vanskeligere å krype inn gjennom vinduet enn å gå gjennom døren?

- **Lese setninger med spørsmål til**

Eksempler:

Per sitter foran Kari på bussen. Hvem sitter fremst?

Anne kom senere hjem enn Lise. Hvem kom først hjem?

Før de gikk i teateret spiste de middag og vasket opp. Hva var det siste de gjorde?

Familien Hansen har tre barn. Ola er 13 år, Mette er 10 år og Mari er 8 år. Hvem er eldst? Hvem er yngst? Hvem er eldre enn Mari? Hvem er yngre enn Mette? (osv)

- **Forståelse av passive setninger**

Presenter passive setninger med spørsmål til

Eksempler:

Kari blir lest for av Per. Hvem leser?

Ola hentes av Lasse på skolen. Hvem henter?

Foreldrene kjøres til fest av sine barn. Hvem kjører?

Hver kveld smøres matpakken til far av mor. Hvem får matpakken?

Spørreord

Eksempler på oppgaver

- **Svare på spørsmål**

Presenter setninger, gjerne som en liten historie. Pasienten leser og svarer skriftlig på spørsmål. Gir man første svar som eksempel blir oppgaven enklere. Svarene kan eventuelt gis som avskrift.

Eksempler:

Hva gjør familien Hansen?

Bestefar spiller golf i Skottland.

Bestemor klatrer i Himalaya

Mor gå på ski på Svalbard

Far skriver bøker på Kreta.

Per bygger hus i Canada.

Kari Studerer kinesisk i USA

Hva gjør mor? _____

Hva gjør bestemor? _____

osv.

I neste oppgave skal pasienten skrive svar på: Hvor er mor? osv., og i neste oppgave Hvem er på Svalbard? osv. Oppgaven blir vanskeligere ved å blande hva – hvem – hvor spørsmålene

Oppgaven gjøres vanskeligere ved å lage en fortelling med mange fakta. Presenter teksten med spørsmål til og be pasienten svare på spørsmålene, fortrinnsvis skriftlig.

Eksempel:

Per gikk tur med hunden sin. Solen skinte. De gikk rundt et vann. Der sto det flere menn og fisket. Den første, som het Ola, hadde ikke fått fisk. Bjørn sto like ved, han hadde fått to små ørreter. Den siste de snakket med, Hans, hadde mistet en stor fisk akkurat da han skulle dra den på land. Ellers hadde han bare fått en bitte liten som han hev ut igjen.

- 1. Hvor gikk Per tur?*
- 2. Hvor mange menn møtte de?*
- 3. Hvordan var været?*
- 4. Hvilken type fisk hadde Bjørn fått?*
- 5. Hvem hadde mistet fisk*
- 6. Hvorfor kastet Hans en fisk ut igjen?*
- 7. Hvem kunne ta fisk med hjem?*

- **Fylle inn spørreord**

Presenter en historie med spørsmål til der spørreordene er utelatt. Be pasienten fylle inn spørreordene. Alternativer gis.

Eksempel:

Kalle er kokk. På søndag har han fødselsdag og han har invitert fire venner til middag. Til forrett vil han servere spekeskinke med melon. Hovedretten blir stek av hjort som han skjøt sist høst. Desserten blir multer som hans mor hadde plukket i august.

hvem, hva, hvor, hvordan, hvorfor, hvilken, hvilket

_____ har Kalle invitert fire venner til middag?

_____ yrke har Kalle?

_____ dag kommer gjestene?

_____ skjøt hjorten?

_____ mange retter skal han servere?

_____ serverer han til forrett?

_____ fikk Kalle tak i multene?

Preposisjoner

Eksempler på oppgaver

- **Velge riktig preposisjon**

Logopeden bruker konkreter eller bilder for å demonstrere preposisjoner. Pasienten skal plassere skrevne ord eller setninger i forhold til viste posisjoner.

Eksempel:

Blyanten ligger på, under, inni, ved siden av, foran, bak esken.

Oppgaven kan også gjøres motsatt ved at pasienten får ordet eller setningen og skal plassere blyanten riktig.

- **Fylle inn preposisjon**

Presenter setninger der preposisjoner skal fylles inn skriftlig. Oppgavene kan gis med eller uten oppgitte preposisjoner.

Eksempel:

Toget kjørte _____ tunnelen

Kaninen lå _____ buret

Feieren klatret opp _____ taket

Gutten gikk både _____ og _____ skolen

Han svømte _____ vann

_____ skyene er himmelen alltid blå

Personlige pronomener

- **Fyll inn riktig pronomen**

Presenter en fortellende setning, og en oppfølgende setning der pronomen skal fylles inn.

Eksempler.

Kari spiller piano. _____ øver flittig.

Tom er syk. _____ må ligge i sengen

Tomas og Jon har begynt på skolen. _____ har fått nye ransler

Min søster og jeg skal til Spania. _____ gleder _____

Ortografi og tegnsetting

Eksempler på oppgaver

- **Rette feil**

Presenter enkeltord eller en setning med en eller flere feil og be pasienten skrive dem riktig.

Eksempler:

Parapy - kattestrofe - jordbærsyletøy - panramausikt

Hann gikk til byen for å skjope gaver

- **Dele tekst opp i setninger**

Finn en tekst eller lag en selv og ta vekk all tegnsetting. Be pasienten sette tegn og stor bokstav. Pasienten kan ev. skrive teksten om igjen.

Eksempel:

Løven og musa

Det var en gang en løve som lå og sov en liten mus kom løpende forbi løven våknet og slo raskt kloa i musa men den lille musa ba pent for livet sitt kjære snille herr løve la meg få løpe jeg skal gjøre deg en tjeneste en annen gang da lo løven lenge og godt men han lot musa løpe

Ikke lenge etter var løven på jakt en natt plutselig ble den fanget i et stort nett som noen jegere hadde satt ut løven brølte og freste mens den rev og slet i nettet den lille musa hørte at løven ropte hun sprang så fort hun kunne for å se hva som var galt hun ba løven ligge helt stille mens hun gnagde på nettet med de skarpe tennene sine det tok ikke lang tid før løven var fri der kan du se sa musa jeg sa jeg skulle hjelpe deg igjen

En skal ikke forakte de små

Teksten kan også brukes som trening i høytlesing ved å legge vekt på prosodi og stopp ved punktum.

Setningskonstruksjon og fri formulering

Eksempler på oppgaver

- **Setningsarrangering**

Klipp opp en setning i enkeltord og be pasienten lage en setning av ordene. Ordene kan også presenteres i tilfeldig rekkefølge på et ark og pasienten skal skrive en setning.

Eksempler:

(Flere løsninger kan være riktige)

*kjæresten brev skriver Kari til
(Kari skriver brev til kjæresten)*

*Barna låven for oksen løp seg bak og gjemte
(Barna løp bak låven og gjemte seg for oksen)*

*lang telefonen en samtale Liv med hadde i svigermor
(Liv hadde en lang samtale med svigermor i telefonen)*

*Setter seg mor blomstene om kvelden hun legger før på kjølig et sted
(Før mor legger seg om kvelden setter hun blomstene på et kjølig sted)*

- **Formulere svar til spørsmål**

Presenter et skriftlig spørsmål og be pasienten svare muntlig eller skriftlig.

Eksempler:

Hva pleier du å gjøre på 17. mai?

Hvordan lager du kaffe?

Hvorfor tar vi av oss sko og støvler når vi går inn i huset?

- **Formulere setninger etter stikkord**

Presenter skrevne ord og be pasienten lage en setning, muntlig eller skriftlig.
(Bøyning av ordene er tillatt)

Eksempler:

katt melk

regnvær støvler

brann hustak

sjø fiskestang

- **Formulere en historie etter stikkord**

Be pasienten skrive en historie der han skal bruke oppgitte ord

Eksempler:

kuldegrader, glatt, jobben, forsiktig, kolliderte, forskjermen, vinterdekk

- **Formulere spørsmål til oppgitte svar**

Eksempler:

Det er mange år siden

Du går rett frem og så til høyre

Det kan jeg ikke svare deg på

- **Fortsette på en fortelling/tekst**

Presenter begynnelsen på en historie og be pasienten fortsette

Eksempel:

I går skulle jeg til tannlegen som har kontor i 5.etasje. Jeg hadde liten tid og tok heisen opp. Heisen var av det gamle slaget og plutselig stoppet den.....

- **Fylle inn beskrivende ord**

Be pasienten fylle inn ord i teksten slik at den blir negativ og /eller positiv

Eksempel:

Hansen hadde invitert sin kone på restaurant for å feire bryllupsdagen. De tok på seg _____ klær og tok taxi til restauranten. Sjåføren var _____. De fikk et _____ bord. Lokalet var _____. En _____ servitør kom bort til bordet deres med en _____ meny. De bestilte en drink som kom på bordet etter en _____ stund. Den var _____. De spiste biff som var _____. Til biffen var det _____ poteter og _____ salat. Til dessert spiste de _____ jordbær. Da regningen kom fikk de en _____ overraskelse. De hadde en _____ tur hjem. De var enige om at de hadde hatt en _____ kveld.

Be pasienten skrive en tekst på nytt og sette inn adjektiv som forandrer teksten positivt og/eller negativt.

Eksempel:

Rommet hadde en lampe i taket og teppe på gulvet. Ved den ene vegg sto det en sofa og et bord. Det hang gardiner foran vinduene og veggene hadde tapet.

- **Forklare metaforer og ordspråk**

Be pasienten skrive hva som menes

Eksempel:

Legge hodet i bløt

Være i fyr og flamme

Svelge en kamel

Være på bærtur

Eksempel:

Små gryter har også ører

Gresset er alltid grønnere på den andre siden av gjerdet

En liten tue kan velte stort lass

Nød lærer naken kvinne å spinne

- **Skrive resyme av historier, artikler o.l**

Finn en passende tekst og be pasienten lese den og skrive et resyme.

